

ІСТОРИЯ МЕДИЦИНИ І ФАРМАЦІЇ УКРАЇНИ

1. Зародження вітчизняної медицини.

Медицина Скіфії.

- Історія української медицини і фармації, як і будь-яка історична наука, вимагає чіткої періодизації. Без сумніву, що вона охоплює, насамперед, праукраїнський період. Про цей період найбільш всього згадується в письмових і матеріальних пам'ятках скіфського народу, пам'ятниках матеріальної культури з розкопок бувших грецьких колоній півдня України.
- Відкриття трипільської цивілізації, яка досягла свого розквіту за 3 тис. р. до н.е., засвідчує, що наші предки знали про лікувальні властивості деяких рослин і використовували їх при лікуванні багатьох захворюваннях.

- Подальший розвиток лікознавства досягнуто під час скіфської і черняхівської культури.
- Слов'яни з давніх часів мали поселення біля Діпра, Дністра і інш. Серед древніх народів, які населяли степові південні землі і з якими наші предки мали відносини, найбільшу пам'ять про себе залишили скіфи Скіфи в VII ст. до н.е. населяли Крим і територію між Дніпром і Дунаєм. Вони створили велике об'єднання племен. В У-ІУ ст. до н.е. частина скіфів-кочевиків починає вести осідлий образ, в них утворюється примітивна держава. Скіфи поряд з вирощуванням землеробних культур (просо, пшениця, цибуля та інш.) вже тоді вирощували трави. Рослини-трави використовували не тільки в повсяденному житті, но і для бальзамування трупів (ладан, селера, аніс).
-

- Про скіфів ми взнаємо із розкопок іменних могил по Дніпру і в Криму. Скіфи, як і будь-який народ, мали певні знання у відношенні лікування різних хворіб і пошкоджень. Так, під час розкопок Чортомлинського кургану (біля Нікополя Дніпропетровської обл.) знайдені золоті вази із зображенням скіфів, які надають лікарську допомогу (перев'язка кінцівок, удалення зуба).

- В своїх працях «батько ботаніки» Феофраст (370-285 р.р. до н.е.) згадує про «солодкий скіфський корінь», прополін і отруйну речовину аконіт. Про «солодкий корінь» згадує також Пліній і Діоскарід. Ця загадкова рослина - сучасна солодка гола. Вже в ті часи знали про її відхаркуючі властивості, застосовуючи при кашлі, простудних захворюваннях; сік змішували з медом і прикладували до наривів. Взагалі солодку скіфи дуже цінували. Кочуючи степами воїни уталяли цією рослинною спрагу на протязі 12 днів.

- В працях Плінея, Діоскаріда, Галена зустрічаються ще відомості про рід гриба, який скіфи вживали як лікарство при опіках і як кровозупинний засіб.
- Ветеринар другої половини 4 ст. н.е. Пелгоній пише, що жителі Північного Причорномор'я для лікування коней використовували «контійські трави», зокрема, полинь.

-

- Відомий грецький письменник Плуток (46-120 р.р. н. е.) згадує, що за течією ріки Танаїс (Дон) зустрічається рослина алінда, яка своїм листям нагадує капусту. Скіфи і сармати використовували сік цієї рослини для натирання поверхні тіла, що охороняло їх від холоду і простуди.
- Зараз вже точно відомо, що скіфські лікарські рослини були відомі і в Італії в 3-4 ст. н.е. В скіфів конопляний сік, екстракт кореня мандраги, опій слугували анестезуючими засобами при хірургічних втручаннях.

- Скіфські жінки, за свідченням Геродота, вміли виготовляти косметично-гігієнічні мазі для шкіри. Вони «труть до шороховатого каменю кіпарисове, кедрове і лавандове дерево, підливаючи до них воду». Отже, вже в цей час трипільці, праслав'янське населення, скіфи застосовували в своїй лікувальній практиці різні форми ліків: відвари, настойки, напої, свіжі соки, мазі.

- Племена слов'ян відрізнялися між собою звичаєм і побутом. Займалися вони, головним чином, землеробством, полюванням, риболовством, гончарною справою та інш.
- В II ст. н.е на південні землі вторглися із сходу кочові племена сарматів, які витіснили скіфів і зайняли степи Приазов'я і Нижнього Придністров'я, увійшовши в контакт безпосередньо з південними слов'янськими племенами. В I ст. н.е придніпровські сармати були асимільовані слов'янськими племенами, які із гоубини лісоростепу рушилися до берегів Чорного моря.

2. Медицина Київської Русі

- В VII-IX ст. більшість племен східних слов'ян представляло напівпатриархальне політичне об'єднання або племенні князівства. Перші державні утворення виникли в VI ст.. В VIII ст. утворилось князівство. В IX ст. східні слов'яни об'єднались в согутню раннефеодальну державу - Київську Русь.
- Під час князівства Володимира Св'ятославовича (978-1015 р.р.) Київська Русь піднялась до рівня передових держав Європи. Введено хрещення. Прзвивалась писменність (церковна), особливо під час правління Ярослава Мудрого (1019-1054 р.р.).

- В містах серед представників різних професій знаходились особи, які зацмались лікувальною справою. Окремі з них спеціалізувались на лікуванні ран, переломів, лікуванні очей та інш. За грецьким звичаєм при монастирях і великих церквах в першу чергу при Києво-Печерському монастирі створюються місця для хворих і інвалідів. Серед ченців иділились особи, які спеціально посв'ятили себе турботі про хворих і їх лікуванню. Серед них лікар Агапіт

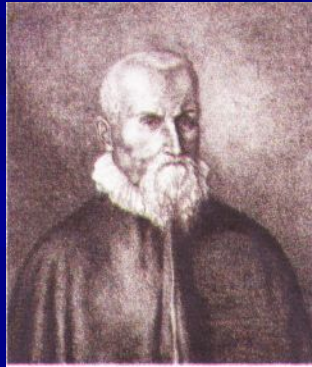
-

- За часів свого розцвіту Київська Русь мала торгові і культурні зв'язки із всіма країнами Європи і крупними країнами Сходу. Широко використовувались праці Галена і Гіппократа. Серед тодішніх праць особливе місце займає «Ізбірник Св'ятослава», який переписаний спеціально для сина Ярослава Мудрого - Св'ятослава. В «Ізбірнику» даються поради як лікувати хвороби, наводиться перелік лікарських засобів.

- Стан медицина в Київській Русі добре показано в роботі Евпраксії Київської (Зої) - внучки Володимири Мономаха, яка написана нею у Візантії (початок XII ст.). Оригінал цієї книги «Про мазі» зберігається в Римі.
- Надовго затримався подальший економічний і культурний розвиток Київської Русі набіг кочевиків. В 1912 р. Київ захопив Батей. Були зруйновані багато князівств, в найменшій мірі потерпіли Волинь і Галичина. Утворення пізніше Галицько-Волинського князівства відіграло певну роль в захисту земель від нападу із Заходу. Однак, литовські князівства в 1362 р. захопили західні землі, ще раніше поляки - галицькі (1349 р.), а угорці - Закарпаття. З цього часу шляхи Київщини, Поділля, Галичини на протязі багатьох століть різнилися в розвитку.

-

- В XV ст. розпочалася підготовка вчених лікарів в Польщі в Краківському університеті. Пізніше лікарів готували в Замойській академії (Польща). Окремі випускники академії стали знаменитими. Серед них - Юрій Дрогобич-Кагермак (1450-1494 р.р.) отримав ступінь бакалавра, магістра, потім поступив в Болонський університет. В 1478 р. він отримує звання доктора філософії, в 1482 р. - доктора медицини. Два роки він вибирався ректором Болонського університету. Він перший із наших співвітчизників в 1483 р. видав книгу «Прогностична оцінка поточного 1483 р. магістра Юрія Дрогобича із Русі, доктора філософії і медицини Болонського університету щасливо виконана». Потім Юрій Дрогобич вигладає медицину в Краківському університеті.

- Так як північно-східна частина України була зв'язана з Москвою, звернемося до історичного минулого на цих територіях. Широке розповсюдження в XV-XVI ст. знайшли травники. Рукописні кнаги цих часів часто ілюстровані рисунками, нрідко розфарбованими. Медичні рукописи знайомили з аптечним інвентарем і посудом, з прийомами обробки рослин. В травниках зустрічаються такі лікарські форми, як порошки, мазі, пластирі, полоскання, масла і інш.

-

- В старинну лікарі одночасно були аптекарами. Розділення медицини і фармації пройшло тоді, коли виготовлення ліків суттєво ускладнилось і вимагало спеціальних знань. Перші згадування про аптекарів-спеціалістів відносяться до XV ст., но про її діяльність відомості не збереглися. Ліки відпускалися населенню в основному із зілейних, трав'яних, сім'яних лавок. Ці лавки і явились протитипом аптеки. «Зелейки» або зелейні лавки отримали назву від слова «зілля» - зелений, тобто трав'яний. Пізніше зілля стало означати яд, отрава, лікарство. Людей, які торгували лікарствами, називали зілейниками. Власники лавок не просто торгували ліками.

- Вони готовили лікарські засоби, вивчали їх якість і «лікувальну силу». Зілейники були знаючими людьми свого часу. Вони користувалися великою популярністю і авторитетом в народі. Деякі із них були складачами рукописних травників. Наприкінці 16 ст. було заборонено торгувати ліками із зілейних лавок.
- В XI ст. зруйнований внаслідок постійних нападів орд Київ на деякий час губить ведучу роль в культурному житті українських земель. Таким містом стає Львів.
- Вже в 1337 р. в міських актах Львова знаходяться відомості про створення в місті госпіталю для хворих і бідних. Перший запис про аптеку датований 1445 роком.

3. Розвиток аптечної справи в Україні в 18 ст.

- На початку ХУІІІ ст. на лівобережній Україні функціонувало 2 аптеки - Київська і Лубненська (казенні) в трит приватні - Глухівська, Ніжинська і Київька. Оскільки офіційних аптек було мало, лікарі тримали аптечки, в яких відпускали хворим лікарства. Більшість медикаментів була рослинного походження, Лікарські рослини лікарі із своїми помічниками збирали на околицях міста, ряд медикаментів привозили із-за кордону (Гданськ, Селезія, Лейпціг).

-

- Лубненська польова аптека була відкрита в 1720 р. Вона постачала медикаментами і необхідними медичними інструментами в основному військовій частині. З часом аптека забезпечувала медикаментами Запорізьку Січ, карантинні пости і міських лікарів, На протязі всього ХУІІІ ст. Лубненська аптека була самою великою на території України. Вона заготовляла велику кількість ліків, в основному рослинного походження, в тому числі для аптек Москви. Наприклад, під час русько-турецької війни 1769-1774 р.р. ця аптека відпускала лікарств на суму 200 тис. крб.

-

- В Лубненському аптечному саду вирощували різні лікарські трави. В 1750 р. тут вперше зібрали врожай вітчизняного ревеню, який тоді користувався великою популярністю при різних захворюваннях. В Лубненському ботанічному саду розпочали вирощувати столові (червоні) буряки, із яких вперше був отриманий очищений спирт. Лубненська аптека мала велику лабораторію, в якій проводились експериментальні дослідження. Так, після довгих дослідів, лубненські фармацевти запропонували для виготовлення ліків замість французького спирту українську міцну горілку, яка очищалась сорочинським пшрном.

- Лубненська аптека до кінця ХУІІІ ст. була однією із баз для підготовки аптечних кадрів. В цей час на Україні спеціальних аптечних закладів для підготовки фармацевтів не існувало і необхідні кадри готували шляхом індивідуального навчання у великих аптеках, в яких було від 4 до 6 учнів. Фармацевтична освіта складалася із 4-х етапів: аптечний учень, аптечний гезель (помічник провізора), провізор і аптекар. Навчання продовжувалось від 6 до 10 років. Спочатку учнів в аптеку направляла медична канцелярія, а потім Лубненській аптеці було дозволено самостійно комплектувати учнів із числа вихованців місцевих навчальних закладів, які добре володіли латинською мовою.

- На початку 18 ст. в Глухові - адміністративному центрі лівобережної України при гетьмані був доктор медицини і аптекар. Перша приватна аптека в Глухові була відкрита в 1873 р. Згідно з діючим законодавство відкриття аптеки проходило в два етапи:
- Медична канцелярія давала попередній дозвіл на відкриття аптеки і закупку ліків.
- Спеціальна медична комісія оглядала аптеку і відправляла рапорт в медичну канцелярію, яка давала кінцевий дозвіл на відкриття аптеки і реалізацію медикаментів.
-

- З відкриттям аптеки в Глухові були закриті аптеки, які тримали лікарі. Перший провізор аптеки Лінтронг за 2 роки допустив розтрати, тому що часто відпускав ліки в займи. Новий провізор був прийнятий на роботу на умовах:
  - прихід і розхід акуратно записувати в книгу
  - вести себе тверезо, не грати в карти на великі гроші
  - без дозволу не відлучатися далеко від аптеки
  - добросовісно навчати учнів аптечній справі
  - літом разом з учнями збирати трави.
- Першу приватну аптеку в м. Київі в 1728 р. відкрив Іван Ейтер. Це була єдина аптека до кінця 18 ст. Відпускала до 980 найменувань ліків.

- В м. Ніжині в 1740 р. була відкрита аптека. Однак із-за малої кількості рецептів аптека збанкрутувала і через 2 роки була закрита.
- В другій половині 18 ст. аптечна мережа України суттєво зросла, відкривалися нові аптеки не тільки в губернських, но і уїздних містах. Суттєво розширилась сітка київських аптек. Найбільш знаменитою фігурою цього часу був Бунге, виходець із Швеції, який 40 років завідував аптекою на Подолі.
- В 1799 р. на Печерську була відкрита аптека провізором Чекаловим. Аптека відпускала ліки жителям м.Київа і комплектувала невеликі аптечки лікарям для тих районів, де не було аптек.

-

- В м. Чернігові перша спроба відкриття аптеки була зроблена в 1782 р. До цього там була невелика аптека, яку тримав лікар Омел'янович. Цей лікар вперше на Україні пробував створити те, що ми сьогодні називаємо страховою медициною: відраховати від кожного карбованця зарплати по 3 копійки і на випадок хвороби видавати хворим ліки безоплатно, однак ця ідея успіху не мала. Перша аптека в м. Чернігові була відкрита в 1790 р.
- В м. Полтаві в кінці 80-х років 18 ст. мав приватну аптеку лікар Там. Велику роль в розвитку аптечної справи в Полтаві відіграв лікар Тишевський, який побудував лікарню і окреме приміщення для аптеки.

-

- В м. Харкові - адміністративному центрі Слободської України - перша аптека була відкрита в 1778 р. Завідував аптекою Пискуновський; він навчався в Київській академії, дійшов до школи філософії, був зарахований учнем Пітербурзької головної аптеки: отримав звання гезеля, потім провізора. Побудовав кам'яний 2-поверховий дім для аптеки, заклав в м. Куп'янську аптечний склад, готовив аптечні кадри.
- В 1764 р. на північних границях Запорізької Січі була створена Новоросійська губерня з адміністративним центром в м. Кременчугу. В цьому ж році була відкрита губернська аптека.

- В 1770 р. з початком будови Олександрійської фортеці була створена казона аптека, яка обслуговувала Дніпровську захисну лінію, а також жителів швидкоростучого м.Олександрівська (нині - м. Запоріжжя). Завідував аптекою провізор Шик, який постачав медикаментами і Запорізьку Січ. Він був зарахований почесним козаком і нагороджений лисячою шубою.
- В м. Одесі перша аптека почала працювати з 1796 р. Аптечний гезель Шумановський привіз в Одесу свою аптеку. Однак, медична комісія не дозволила йому тримати аптеку

- В другій половині 18 ст. поряд з іноземними посібниками з фармації появляються вітчизняні праці. В 1772 р. в Петербурзі була видана книга відомого українського лікаря Трохимовського «Рассуждения о растениях, в крымской степи полковым лекарем усмотренных». Це був перший вітчизняний посібник з фармакології лікарських рослин. Праця Тхимовського сприяла ознайомленню широкого кола лікарів і фармацевтів з рослинним багатством нашої країни, кращому використанню вітчизняної сировини, що дозволило відмовитись від деяких імпортованих препаратів.

-

- Дамо характеристику цього періоду часу на Галичині. У м. Львові збереглася аптека, яка була відкрита ще в 1775 р. військовим армацевтом Наторпом. В 1966 р. на базі старинної аптеки створенрй музей фармації, який має назву народного. Розміщений він в старинному кварталі м. Львова (площа Ринок). При відкритті музею в ньому нараховувалось 2,7 тис. експонатів, сьогодні їх понад 8 тис. Музей фармації користується великою популярністю серед львів'ян і гостей міста. Коротко розкажемо про цей музей.

-

- Ви попадаєте у велику кімнату, інтер'єр якої відтворює торговий зал старинної аптеки. Саме тут фармацевти зустрічали своїх відвідувачів, відпускали їм неохідні ліки. Вдоль стін - високі дубові шафи, які виготовлені в 18 ст., художня різьба. В нижній частині шаф- висувні дубові ящики з назвою старинних ліків, у верхній заклеєній - дерев'яна, металічна, фаянсова, скляна посуда, різних розквіток і форми баночки, флакони, штангласи. Колись в них зберігались ліки. Одна посуда виділяється красивим орнаментом, інша - чітко позначеною символікою: короною, зіркою, орлом і інш. Кожна аптека того часу мала свою назву: «Під золотим орлом», «Під фемідою». На флаконах назва ліків: «вода життя», «настойка для довголіття», «бальзам життя», «залізне вино».

- В гамі кольорів, які переливаються на полиці, виділяється ядро-червоний - це посуда, яка виготовлена із рубінового скла, технологія варіння якого передбачає добавку солей золота. В такій посуді добре зберігаються світочутливі препарати. Тут вам розкажуть легенду про те, як вдалося розгадати секрет рубінового скла. Колись давно жив на світі бідний скловар, Ніяк йому не вдалося вибратися із бідності. Бідність привела до розпачу його дружину. Одного разу вона в пориві гніву і безсилля зірвала з руки вінчальну обручку і кинула в кип'ячу скломасу. І раптом наступило чудо: на очах сіра маса набула ядро-червоного кольору. Майстер не розгербився і виготовив красивий посуд. З цих пір він обволодів технологією варіння рубінового скла, що принесло йому славу і багатство.

- Мріяли прославитись і стати багатими і власники старовинних львівських аптек. Тому приміщення своєї аптек оюновляли декоративними меблями, оформляли віконні вітрини. На високих довгих асистентських столах, за якими готовались ліки, встановлювались канделябри (світильники). Вони освіщували приміщення і одночасно слугували штативами аптечних ваг. Праця аптекарів була трудоміскою і втомлюючою. Для виготовлення ліків використовувались в основному масивне аптечне обладнання. Тому не випадково до початку 20 т. аптекарами працювали тільки чоловіки. Ваги виготовляли у вигляді бронзових скульптур Екскулапа і Гігієї.

- З торгового залу аптеки проглядається невеликий кабінет бувшого господаря аптеки. В дверях, які з'єднують кабінет з залом - глазок, через який господар міг незаметно слідкувати, як аптекарі обслуговували відвідувачів. До найбільш заможних клієнтів він виходив ам - такий був звичай тих часів. Це було проявою ввічливості і способом залучення до аптеки вигідних клієнтів. В аптеці зібрані рідкі експозиції: бюсти Гіппократа, Галена, Парацельса. Є галерея скульптурних або графічних портретів Євпраксії, Юрія Дрогобича та інш.

-

- Цінними є документальні експонати - рецептурні журнали, з яких можна взнати про асортимент, призначення і вартість ліків. З 1805 р. є 8 ьаких журналів. В них міститься детальний опис: про кількіний склад і дозування лікарських препаратів, їх ціна. А ціни були високі, так як залежили від вартості лікарської рослинної сировини, а також від старання власників аптек отримати прибутки.
- В аптеці того часу часто готовили ліки у вигляді пілюль-шариків, зберіглося обладнання для цього. В аптеці є зразки перших таблетних прессів.

-

- Одна із залів аптеки відтворює аптечну лабораторію. Експонати знакомят з різними етапами переробки лікарської рослинної сировини і виготовлення з неї ліків. Це подрібнення, висушування, пресування, отримання настоек і екстрактів. Працюючи в такій лабораторії, аптекарі ручними траворізками подрібнювали лікарські рослини, для видавлювання із рослини соку користувалися ручними пресами різних конструкцій. В аптеці міститься колекція рідких лікарських рослин із різних країн світу. Збереглися прилади і обладнання для виготовлення мила.

- В окремій кімнаті розміщується аптечна кухня (кокторій), де методом теплової роброби виготовляли ліки з рослинної сировини, мазі різної консистенції. Необхідно відмітити, що аптеки виготовляли ліки з використанням води дистильованої. Тому постійно приходилось торбуватись про її запаси, які можна було забезпечити за допомогою доброї апаратури. Таким надійним в роботі був унікальний інфудирно-перегонний апарат 18 ст. Цей апарат і сьогодні готовий до експлуатації. За його допомогою можна готувати настої і відвари, розтоплювати мазеві композиції, отримувати дистильовану воду

Одна з кімнат аптеки виділена під експонати історії фармації, Коротко про знаменитих фармацевтів 18 ст. Цікавою особистістю в історії львівської фармації був Іван Алембек. Освіту він отримав у Вроцлаві і Падуї. Він власноручно готував ліки із трав. Прославився тим, що організував протиепідемічні міроприємства при епідеміях. Вибирався членом магістратури, захищав простих людей від свавілля керуючих верхів, тричі кидали його в тюрму. Написав 10 робіт.

- Замітний слід в історії львівської фармації залишив Теодор Торосевич (1789-1876 р.р.) Після закінчення Віденського університету в 1819 р. відкрив у Львові аптеку «Під римським імператором Титом». Займався науковою і педагогічною роботою. В аптеці обладнав зразкову лабораторію. Надрукував 108 наукових праць; покращив процес отримання цукру з цукрових буряків, виконав повний хімічний аналіз мінеральних вод Трускавця, Моршина, Немирова та інш. Видав фундаментальну монографію «Мінеральні джерела в Галичині і Буковині». Львівські фармацевти Зех і Лукасевич в аптеці отримали керосин з нафти, а в 1853 р. засвітилася перша керосинова лампа в м. Львові.

Розвиток аптечної справи в 19 ст.

- Приблизно у 1728 р. уроженець Дерпта Йоган Гейтер заснував першу громадську Київо-Подільськеку аптеку, фасад якої виходжив на контрактову площу – місце комерційне та дохідне, тому довгий час аптека успішно процвітала. Згодом аптека перейшла до його дружини, котра запросила на роботу провізора Георга Фрідріха Бунге, який внедовзі одружився з дочкою Гейтерів і став односібним власником аптеки, яка стала називатись аптекою Бунге. Під час пожежі 1811 року будівля згоріла дотла.

- Початок 19 ст. характеризується подальшим розвитком фармації. В ряді міст (Київ, Херсон) були створені так звані запасні аптеки. Вони слугували не тільки для виготовлення лікарських засобів, но і складами для зберігання товарів. Створення таких аптек було спробою згрупувати запаси лікарських засобів, із яких по мірі необхідності можна було постачати казенні аптеки.

-

- В 19 ст. продовжував діяти аптечний статут, який був затверджений медичною колегією в 1789 р. Він складався з 23 пунктів і був законодавчим актом для всіх аптек. Там були сформульовані:
- організація в аптеках окремої сухої матеріальної кімнати для зберігання лікарської рослинної сировини;
- організація лабораторії для виготовлення ліків;
- отруйні і сильнодіючі речовини зберігалися під замком і відпускалися за рецептом за розпискою хворого;

- аптекарі повинні дотримуватись фармакопеї;
- якщо рецепт містив неясності або маса ліків була сумнівною, тоді аптекар повинен відпускати ліки після додаткового пояснення лікаря.
- Термінові ліки виготовлялися поза чергою. При видачі медикаментів аптечний працівник вносив в сигнатуру прізвище лікаря і хворого, дату, номер, ціну і рекомендований лікарем спосіб вживання. Фармацевтам заборонялось виписувати рецепти і лікувати хворих. В зв'язку з скаргами на несвоєчасність виготовлення ліків в аптеках був виданий циркуляр, який зобов'язував аптечних працівників визначати точний час отримання ліків, а на сигнатурі - час виготовлення і видачі ліків.

- аптекарі повинні дотримуватись фармакопеї;
- якщо рецепт містив неясності або маса ліків була сумнівною, тоді аптекар повинен відпустити ліки після додаткового пояснення лікаря.
- Термінові ліки виготовлялися поза чергою. При видачі медикаментів аптечний працівник вносив в сигнатуру прізвище лікаря і хворого, дату, номер, ціну і рекомендований лікарем спосіб вживання. Фармацевтам заборонялось виписувати рецепти і лікувати хворих. В зв'язку з скаргами на несвоєчасність виготовлення ліків в аптеках був виданий циркуляр, який зобов'язував аптечних працівників визначати точний час отримання ліків, а на сигнатурі - час виготовлення і видачі ліків.

- **Новий більш детальний статут був введений в 1836 р. і містив 5 розділів:**
- **порядок заснування, обладнання і передача аптеки;**
- **порядок внутрішнього керування аптекою, загоиівля і відпуск ліків за рецептами;**
- **права і обов'язки фармацевтів;**
- **відповідальність аптечних працівників.**
- **Дев'ятнадцяте століття характеризується швидким збільшенням аптечної мережі на Україні. Поступово ліквіднуються привелійовані аптеки, які користувались монопольним правом продажі ліків в одному населеному пункті. Це зустрічало противлення приватних аптекарів, так як зменшувались їх прибутки.**

- **На той час майже всі аптеки були приватними. Лише в губернських адміністративних центрах існували державні аптеки, но і вони здавалися в оренду приватним фармацевтам.**
- **В 19 ст. кількість аптек в Україні збільшилась в 17,3 рази. У другій половині кількість аптек подвоювалась кожні 25 років. До 1900 р. щорічно відкривалось 40 аптек. З врахуванням численності населення одна аптека обслуговувала в Києві 9908 жителів, в Одесі - 10154, в Харкові - 10432 і т.д.**

- **Відкриття аптек на Галичині.**
- В західно-українських землях на розвиток аптечної справи проявлявся вплив Польщі і Австрії. Аптечні заклади тут різнилися між собою своїми призначенням і формами організації. Існували аптеки королівські, публічні, окружні, сільські, домашні, гомеопатичні, військові, монастирські, дрогерії.
- Титул королівського аптекаря мали право отримувати тільки представники двор'янства. Вони розділялися на дві категорії. Аптекарі 1 категорії знаходились завжди при дворі або супроводжували королів, аптекарі II категорії - королівські постачальники забезпечували двір різними ліками.

- Королівські аптекарі мали дуже багато привелегій: звільнялись від дотримання місцевих постанов і розпоряджень, відрахування податків, самі вибирали місце для будівництва аптеки, володіли аптекою виключно в певній місцевості, на фасаді аптеки могли ставити королівський герб.
- Найбільш розповсюдженими на території Галичини були публічні аптеки. Такі аптеки існували у великих і малих містах і обслуговували різні версти населення. Вони, як правило, мали свого власника і передавалися в спадщину. Право керувати аптекою належало тільки дипломованим спеціалістам: доктору хімії або магістру фармації.
- В різних районах Галичини існували окружні аптеки, власники яких були одночасно головами філіальних або окружних об'єднань «gremium».

- Наступний вид атек - сільські аптеки. Володіти такою аптекою або керувати міг тільки провізор, який мав диплом доктора хімії або магістра фармації. Сільські аптекарі формували свій асортимент за замовленнями лікарів, щоб краще контролювати якість ліків.
- Домашні аптеки часто створювались в маленьких містах або провінціях для допомоги лікарям. Умовою відкриття таких аптек було відсутність аптеки в радіусі 1 милі в місечку проживання лікаря. Лікар мав право видавати лікарства тільки ті, які вказані в фармакопеї. Домашнім аптекам, як і публічним, дозволялось на підставі рецепта виготовляти і відпускати лікарства, до складу яких входили оечовини, як позначені у фармакопеї хрестиком (наркотичні і списку «А»).

- Австрійський уряд заборонив ще в 1785 р. привозити в Галичину так звані домашні аптечки інших країн.
- Мали дозвіл уряду на функціонування також гомеопатичні аптеки, де виготовлення ліків здійснювалось в дуже малих дозах біологічно-активних речовин. Гомеопатичні препарати можна було виготовляти тільки за рецептом лікаря і тільки тим аптекам, які мали на це право. Лікарі-гомеопати лишились права володіння домашньою аптекою.

- Дрогерії - це аптечні магазини або магазини санітарії і гігієни. Власниками їх могли бути люди, які пройшли навчання-практику в дрогерії або складі аптечних товарів 3 роки., здали іспит перед санітарною комісією магістрату і отримали звання «матеріаліста». В дрогеріях пропонувалось покупцям хімічні товари для ремесел, дезинфекції, фітотовари, косметичні засоби, ядохмікати, перев'язні засоби, а також безрецептурні лікарські засоби.

- Деяки аптеки цього періоду були не тільки місцем виготовлення ліків, но і медичних знань. Аптеки мали бібліотеки, зберігали древні рукописи. Асортимент виготовлених ліків складав 80% ліків рослинного походження. Це були мікстури, порошки, краплі, сиропи, настої, сумішші трав. Крім виготовлення лікарських прописів, в аптеках готовили торти, марцепани, лікери. Великим попитом користувався львівський віск, який навіть імпортувався і мав свою «торгову марку» - зображення лева. Жостока конкуренція і намагання до прибутку сприяли фармацевтам в пошуках виробництва нових товарів, наприклад, супів в брикетах та інш.

-

- Накінець 19 ст. аптечне виробництво все частіше допускає фальсифіковані ліки, тому уряд Австралії для здійснення контролю вимагає дотримання положень аптечного статуту (1844 р.р.). Вводиться щорічна раптова ревізія, на етикетці лікарства необхідно вказувати прізвище аптекаря, Порушуючи вимоги Статуту, аптекар перший раз попереджувався, другий - сплачував штраф у фонд бідних, третій - аптека підлягала закриттю тимчасово або назавжди

- Статут вимагав наявності певних нормативних документів: фармакопеї, такси, «Інструкції для аптекарів», посібники з фармації, фармакогнозії, хімії, ботаніки, атлас або гербарій рослин, ведення лабораторних робіт з вказівкою дати і кількості заготовки. Кожна аптека повинна мати: торговий зал, лабораторію (асистенську кімнату), матеріальну кімнату, аптечний підвал, інспекційну кімнату.

Очевидно, що найбільший прогрес у розвитку фармації на той час був досягнутий у Києві. У 1896 р. у місті функціонували (не рахуючи дрібних закладів) великі аптеки: три – на Хрещатику, дві – на Володимирській вулиці й по одній – на Великій Васильківській та Великій Підвальній вулицях 34.

1881 р. у Києві постало “Південноросійське товариство торгівлі аптекарськими товарами” (російська аббревіатура “ЮРОТАТ” – від “Южнорусское общество торговли аптекарскими товарами”) яке володіло на 1913 р. шістьома власними крамницями. Товариство мало у своєму складі власну виробничу лабораторію, котру згодом перетворити на завод (нині – Київський завод медпрепаратів).

У переддень Першої світової війни 468 тисяч киян в разі потреби могли звернутися за лікарськими засобами до послуг 43 аптек (отже, кожна обслуговувала пересічно 10,9 тисячі мешканців міста), 146 аптечних складів, аптекарських та парфумерних магазинів. Так, наприклад, заснована 1888 р., гомеопатична аптека В.П. Лепковського (Прорізна № 18) пропонувала клієнтам різного розміру домашні й кишенькові гомеопатичні аптечки, спеціальні гомеопатичні ліки, лікувальники, брошури іноземними мовами. Іногородні замовлення цей заклад виконував “негайно і акуратно”.

У місті діяли “Південно-західний союз фармацевтів” “Київське фармацевтичне товариство взаємодопомоги” та “Київське товариство аптекарів” (головував в останньому – магістр фармації А.А. Марцинчик, він же був власником відомої усім киянам аптеки на Хрещатику, 36). При “Київському товаристві аптекарів” на Хрещатику, 17, працював Хіміко-фармацевтичний і бактеріологічний інститут, який здійснював різноманітні хімічні, хіміко-медичні й бактеріологічні аналізи, провадив навчальні курси тощо.

У 1912-1913 рр. в Києві видавався тижневик
“Всероссийский фармацевтический весник” 35...

Аптечна мережа була дуже незначна і не могла забезпечити потреби населення. На території України в 1911 р. було лише 873 аптеки (530 сільських та 343 міських). У 1913р. кількість аптек дорівнювала 1067 (714 сільських та 353 міських), з яких лише 43 аптеки належали земству, а решта 1024 приватним власникам.

Більшість приватних власників аптек були не фармацевти, а особи, які мали можливість відкривати аптеки з метою дальшого особистого збагачення. У тих випадках, коли власник аптеки був не фармацевт, він наймав для управління аптекою людину з фармацевтичною освітою. Лише одна третина власників аптек з початку ХХ століття були фармацевтами.

Новий Аптекарський статут 1836 р. дозволяв відкриття аптек всюди, де є в цьому необхідність, будь-якому громадянину, але управляти аптекою міг тільки аптекар. Дозвіл на відкриття аптеки видавався Медичним департаментом МВС. Але перед цим потрібно було отримати письмовий відгук від власників прилеглих аптек про доцільність відкриття нової аптеки. Зрозуміло, що власники аптек завжди знаходили поважну причину, яка перешкоджала відкриттю нової аптеки.

Крім того, в 1864 р. Було створено фармацевтичне товариство з метою розвитку фармації та медицини. Але так, як дійсними членами цього товариства були тільки фармацевти-володарі аптек, вони в першу чергу захищали свої інтереси та вели боротьбу проти розширення кількості аптек. Це привело до того, що становище лікарської допомоги було вкрай незадовільним, а число приватних аптек – незначним.

Міські аптеки, які керувалися особами з вищою фармацевтичною освітою, мали приміщення та обладнання, які більш-менш відповідали вимогам аптеки і мали право набору аптекарських учнів, називання «Нормальними».

Власники аптек, природно не ставили перед собою завдання поліпшити забезпечення населення медикаментами. Їх зусилля були спрямовані на максимальне одержання прибутків від торгівлі медикаментами та іншими товарами.

У вересні 1909 р. в м. Києві почав виходити журнал «Жизнь фармацевта», який відігравав в історії профспілкового руху службовців-фармацевтів того часу значну роль.

Нормативні документи, які регламентували порядок відкриття аптек.

Тому в 1873 р. були видані правила, які для усунення шкідливої конкуренції і покращення лікарської допомоги встановлювали для кожної аптеки норми населення для обслуговування і число поступаючих рецептів. Так, для столичних аптек – 12 тис. населення і 30 тис. рецептів в рік на одну аптеку, для губернських міст – 10 тис. жителів і 15 тис. рецептів і т.д. Для невеликих населених пунктів встановлювали тільки відстань між аптеками – не менше 15 верст.

Зрозуміло, що власники аптек вдавалися до різних хитрощів, щоб приховати дійсну кількість поступаючих в аптеку рецептів (знижували). Тому в результаті ці правила були змінені і залишилась тільки норма жителів, а відстань між сільськими аптеками була скорочена до 7 верст.

Отримавши дозвіл відкрити аптеку, підприємець повинен був реалізувати своє право на протязі року, а потім він його втрачав. Заборонялося також володіти або управляти водночасно двома аптеками.

Перед відкриттям аптека піддавалася огляду інспектором лікарської управи з метою виявлення забезпечення достатньою кількістю і асортиментом медикаментів, обладнанням, та оснащенням, яке необхідне для бесперебійного функціонування.

В 1905 р. приймається новий Аптекарський Статут, по якому було надано право губернаторам давати дозвіл на відкриття аптек. Відкривати аптеку дозволялося будь-якому бажаючому. Власник аптеки міг сам керувати аптекою або наймати керівника, але і в тому і в другому випадку це могла бути тільки особа, яка мала звання провізора, віком не молодше 25 років. Виняток із цього правила допускався тільки із дозволу міністра внутрішніх справ.

Порядок відпуску ліків із аптек.

Ліки відпускалися по рецептам лікарів, копіям рецептів, а також усним і письмовим вимогам приватних осіб (безрецептурний відпуск).

Рецепти, які поступили в аптеку залишалися на зберігання на протязі трьох років. Крім того зміст кожного рецепта вносився у відповідну рецептурну книгу з указанням числа, місяця, року і номера рецепта, прізвища хворого та лікаря, способу вживання і суми, яку получала аптека за виготовлені ліки.

На вимогу хворого або лікаря аптека зобов'язана була видати копію з рецепта, який зберігався у неї після виготовлення ліків, але повторний відпуск ліків по копіям рецептів проводився тільки в тому випадку, коли до складу ліків не входили сильнодіючі або ядовиті речовини.

Аптека повинна була мати список лікарів, яким дозволялася лікарська практика. Перший медичний список або календар був складений в 1807 році з слідуючого приводу. Для обліку всіх практикуючих лікарів Петербурга МВС запросило від аптек списки лікарів, по рецептам яких відпускалися ліки і встановило, що в столиці лікарською практикою займалось багато осіб, які не мали медичної освіти (було близько 200 лікарів, а 380 виписували рецепти).

Для припинення подібної практики в 1807 р. МВС видало розпорядження про видання щорічно списку лікарів, який переглядався. Ці лікарі мали законне право на практику. По рецептам осіб, які не згадувалися в списку, аптеки не мали права відпускати ліки.

Згідно Аптекарському Статуту 1836 р. без рецептів дозволялось відпускати тільки лікарські засоби, які не відносились до групи ядовитих і сильнодіючих.

Ядовиті лікарські засоби дозволялось відпускати без рецепта лікарів художникам, ремісникам, робітникам фабрик та заводів, так як багато із подібного роду засобів знаходили застосування при виготовленні фарб, а також в інших виробництвах. Відпуск із аптек таких речовин проводився тільки за пред'явою відповідного посвідчення, яке видавалося в ремісних управах, цехах, а також міській і земській поліції.

В аптеці не дозволявся продаж спиртних напоїв, а також “всякого роду таємних ліків”, за виключенням одобрених Медичною Радою, в останньому випадку склад того “таємного засобу” аптека повинна зберігати в таємниці до закінчення строку привілеگیю Згідно Аптекарському Статуту 1836 р. готувати ліки в аптеці мав право володар аптеки або керівник. У випадку їх відсутності – помічник провізора. Аптека функціонувала круглі сутки, тому вночі в ній завжди повинен був знаходитися фармацевт.

В 1837 р. З метою упорядкування відпуску ліків із аптек був виданий наказ про відмінність зовнішніх лікарських засобів від внутрішніх. В наказі вимагалось, щоб зовнішні ліки, незалежно від позначення способу прийому лікарем, мали сигнатури жовтого кольору і щоб, взагалі, всі сигнатури не прив'язувалися, а приклеювалися до тари. Це було викликано тим, що почастишали випадки отруєння, коли замість мікстури приймали розчин для зовнішнього вживання.

Постанова та додаток до Аптекарського Статуту постійно поновлювалися. Законотворчою діяльністю в фармацевтичній галузі займалися спеціалісти, які не мали фармацевтичної освіти, головним чином лікарі та юристи. Тільки в 1830 р. При Медичній Раді було введено дві посади депутатів від фармацевтичного товариства.

Історія фармації після революції

В 1918 р. був підписаний декрет про націоналізацію аптек. До початку липня 1920 р. усі аптеки на Україні були націоналізовані, передані в руки держави. З виданням декрету про націоналізацію аптек був покладений початок організаційної форми та структури аптечної справи.

В результаті громадянської війни багато аптек були зруйновані або повністю ліквідовані. На 1 січня 1920 р. на Україні було лише 660 аптек, у період проведення націоналізації аптек кількість їх що зменшилась, і в 1924 р. на Україні функціонувало лише 591 аптек.

У період націоналізації аптек виникло питання про керівництво аптечної справою України. До цього в Народному Комісаріаті охорони здоров'я був створений аптечний відділ, який згодом реорганізований у фармацевтичну інспектуру. Був організований центральний аптечний склад, звірки за плановими розпорядками медикаменти та інші види медичних виробів відпускалися губернським аптечним складом. Губернські аптечні склади були підпорядковані губернському фармацевтичному відділу.

Аптеки відпускали хворим медикаменти по рецептам безкоштовно (період воєнного комунізму). Рецепти залишались в аптеках як виправдаючі документи за відпущені медикаменти. Замість оригіналу рецепту аптека видавала хворому копію його (сигнатуру). Облік медикаментів в аптеках проводився по кількості, тобто по аcoжному найменуванню враховувались, на підставі відповідних документів, прибуток, витрата та залишок.

З переходом до нової економічної політики виникла необхідність переведення аптечної мережі на госпрозрахункову систему, що і було розпочато наприкінці 1922 р. Аптеки почали відпускати населенню медикаменти за плату. Організаційною формою по забезпеченню керівництва аптечною мережею і торгівлі медикаментами стали губернські медторги. Губернські медторги були підпорядковані відділам охорони здоров'я губвиконкомів.

Наприкінці 1923 року був створений Укрдержмедторг, який і зайнявся керівництвом губмедторгами та організацією торгівлі медикаментами. Цього ж 1923 р. Укрмедторг був переіменований в Укрмедторг. В 1924 р. почались створюватись окружні аптекоуправління (замість губернських медторгів).

Всю господарсько-фінансову діяльність окружні аптекоуправління здійснювали на підставі господарського розрахунку, тобто купували медикаменти та інші види медичних виробів по відпускних промислових цінах, а відпускали їх через аптечну мережу населенню по роздрібних цінах. Роздрібні ціни встановлювались державою. За рахунок різниці між промисловими та роздрібними цінами створювались кошти для утримання і розширення аптечної мережі, а також відповідні прибутки.

Для поліпшення забезпечення потреб населення та лікувально-профілактичних закладів медикаментами та іншими товарами аптечного асортименту Укрмедторг приступив до організації виробничих підприємств до випуску галенових та хіміко-фармацевтичних препаратів, деяких хірургічних інструментів і предметів медичного обладнання.

В 1925 р. упорядковується діяльність аптекоуправлінь. До складу аптекоуправлінь увійшли усі державні аптеки, магазини санітарії та гігієни, аптечні склади, хімікофармацевтичні лабораторії та інші державні аптечні установи, що відпускають медикаменти та медичне майно за плату і перебувають у віддані відповідних інспектур охорони здоров'я.

Кожне аптекоуправління являло собою єдине підприємство, а окремі аптеки і аптечні установи, що входили до його складу, були його складовими частинами.

Аптекоуправління мали право відкривати нові аптеки, а також переміщувати і закривати існуючі лише з дозволу відповідної інспектури охорони здоров'я, вони володіли, користувалися і розпоряджалися їм державним майном.

Аптекоуправління були зобов'язані виконувати доручення інспектур охорони здоров'я, у віданні яких вони перебували, по купівля, зберіганню та відпуску для їх потреб медикаментів та медичного майна за принципом безприбутковості з нарахуванням фактичного проведених організаційних витрат.

Увесь чистий прибуток аптекоуправлінь, за винятком 15 % відрахувань у резервний капітал, а також визначеного статутом процента на амортизацію майна, повинен був підходити до спеціального фонду відповідного аптечного управління.

Спеціальний фонд аптекоуправління призначався для здешевлення вартості медикаментів, поповнення медикаментами та інш.

Аптекоуправління мали одержувати позички в кредитних установах на загальних підставах. Резервний капітал існував як для можливих витрат, так і для розвитку діяльності аптекоуправлінь.

В 1927 р. на Україні вже був досягнутий довочинний рівень кількості госпрозрахункових аптек. У зв'язку з тим, що паралельно з госпрозрахунковими аптеками аптекоуправлінь уснували в незначній кількості також аптеки Червоного Хреста, Курортного управління, відділів робітничої медицини – госпрозрахункові аптеки аптекоуправлінь були названі “єдиними аптеками”.

“Єдині аптеки” займались продажем ліків усьому населенню та лікувальним закладам, а також здійснювали безкоштовний відпуск медикаментів застрахованим робітникам, службовцям та членам їх сімей за рахунок так званого фонду “Г”, тобто за рахунок держави.

Збільшення надходження до аптечної мережі привели до необхідності створити зручну форму організації по керівництву аптечною справою. Для шукання нових форм керівництва аптечною справою в 1929 р. було організовано при фармінспектурі спеціальне бюро. В 1930 р. було створено республіканську організацію по керівництву аптечною мережою. Всеукраїнське аптекоуправління. З його організацію вся госпрозрахункова аптечна мережа перейшла з місцевого підпорядкування органам охорони здоров'я окружних виконкомів у відання відділень Всеукраїнського аптекоуправління.

В цей час, крім аптек системи аптекоуправління існували ще й аптеки при лікувальних закладах. На початку своєї діяльності ці аптеки обслуговували потреби лікувальних закладів, у віддані яких вони були. З розширенням госпрозрахункових аптечної мережі система аптекоуправлінь була значно скорочена кількість аптек при медичних закладах.

Із створенням Всеукраїнського аптекоуправління було здійснено єдине керівництво аптечною мережею почали порушуватись питання організації медичного постачання, підсилювався контроль за роботою аптечної мережі, активніше почала розширюватись госпрозрахункова аптечна мережа.

За період з 1929 по 1937 р. аптечна мережа України збільшилась на 637 аптек. Кількість аптекарських магазинів і магазинів санітарії та гігієни зросла більше, ніж у 2,6 рази. В 1939 р аптечна мережа Товариства Червоного Христа (142 аптек, 158 аптечних пунктів, 187 магазинів санітарії та гігієни, 126 кіосків) була передана до системи аптекоуправління.

Аптеки відділів робочої медицини також частково були передані аптекоуправлінням і переведені на повний госпрозрахунок, а частково реорганізовані в аптеки лікувальних закладів.

В період з 1930 р., крім більш активного збільшення мережі аптек, змінювався і внутрішній її зміст.

Виділялись кошти на заміну устаткування аптек.

В 1939 р. в Західній Україні було 379 аптек (м. Львів – 47 аптек, Рівно-7).

В роки ВВв на аптечних працівників було покладено велику і відповідальну роботу по лікарському обслуговуванню населення і лікувальних закладів. Частина аптечних працівників безпосередньо брали участь в роботі санітарних частин. Аптечні заклади перебудували свою роботу відповідно до завдань воєнного часу. Проводилась велика робота по використанню місцевих ресурсів для одержання ліків, яких не вистарчало, по пошуку замінників лікарських засобів, по збору та переробці лікарських рослин. На місцях галенові лабораторії аптекоуправлінь організували виробництво багатьох медикаментів.

Частина аптечних працівників, яка залишилась на окупованій території, займалась медичним постачанням протизапальних заходів. 1932 фармацевтичні працівники були нагороджені орденами і медалями у період ВВв. Протягом періоду тимчасової окупації України було зруйновано і знищено 1807 аптек, що становило 75 % давочної кількості, 5360 аптечних пунктів, майже всі галеновофасовочні та контрольньо-аналітичні лабораторії. На момент визволення України налічувались 612 аптек, значна частина яких була напівзруйнована і не мала будь-яких запасів медикаментів. Не вистарчає фармацевтичних кадрів. Зберіглося лише 136 провізорів та помічників провізорів від загальної кількості, яка була наприкінці 1940 р. (у 1940 р. в аптечній мережі працювало 20751 чоловік, в тому числі 4 172 провізори і 4179 помічників провізорів).

В червні 1944 р. була відновлена діяльність обласних аптекоуправлінь. В 1948 р мережа аптек вже була не тільки повністю відбудовала, але й перевищила рівень 1940 р.

За період з 1949 р. по 1963 р. аптечна мережа України зросла на 1314 аптек, в тому числі в містах – на 954 і в сільській місцевості – на 360.

На початок 1990 р - 6500 аптек. Укрфармація, Ліки України. Державна служба лікарських засобів і виробів медичного призначення.